

dr hab. Jolanta Andrzejewska prof. UMCS
UMCS w Lublinie
Wydział Pedagogiki i Psychologii

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Iwony Lewkowicz
zatytułowanej**

**„Idea edukacji włączającej a budowanie systemu wsparcia i pomocy w przedszkolu”
(ss. 268) przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Elżbiety Jaszczyszyn, prof.
UwB, promotor pomocniczy dr Jolanta Szada-Borzyszkowska. Przewód prowadzony na
Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku, 2019 r.**

Uzasadnienie ważności podjętego tematu

Jako recenzenta i czytelnika niezwykle zaciekał mnie temat pracy *„Idea edukacji włączającej a budowanie systemu wsparcia i pomocy w przedszkolu”* zwłaszcza z tej racji, że podjęta w niej problematyka jest wyjątkowo ważna społecznie.

W dysertacji doktorskiej przyjęto interesującą próbę przedstawienia idei edukacji włączającej z uwzględnieniem sytuacji i systemu wsparcia w przedszkolach Białegostoku i powiatu białostockiego. Jest to problematyka relatywnie nowa i stosunkowo rzadko poruszana w literaturze przedmiotu. Z tego powodu pozytywnie oceniam problem badawczy i kierunek analizy zaprezentowanej rozprawy. Autorka przedstawia swój wywód o edukacji inkluzyjnej w przedszkolu w szerokiej skali czyli przygotowania całej placówki w aspekcie osobowym, materialnym i zapleczem prawnym. Jest to zabieg bardzo słuszny ponieważ wszystkie elementy przestrzeni oświatowej i osoby pracujące w przedszkolu tworzą korzystny, wspierający kontekst edukacyjny i umożliwiają rozwój potencjału każdego wychowanka.

Bardzo pozytywnie oceniam rozprawę pod względem jej rozległej zawartości informacyjnej dotyczącej zmiany edukacji dziecka „ku inkluzji w przedszkolach”. Z pewnością mgr Iwona Lewkowicz swoją pracą doktorską w istotnym zakresie wypełnia lukę w badaniach nad przestrzenią edukacyjną (osobową, materialną, metodyczną) przedszkoli, wnosząc wkład w rozwój pedagogiki przedszkolnej. Ponadto ujmowanie zagadnień badawczych przy wykorzystaniu kilku subdyscyplin naukowych należy odnotować jako ważne opracowanie naukowe.

Ocena struktury pracy

Przedłożona do oceny praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. Praca liczy 268 stron maszynopisu, jest kompletna a jej struktura obejmuje wstęp, sześć wyodrębnionych rozdziałów i zakończenie. Podział pracy na rozdziały i liczne podrozdziały ma swoje uzasadnienie. Ta struktura pozwoliła Autorce na dobre uporządkowanie tekstu, płynną analizę teorii i ułatwiła lekturę części empirycznej. Tekst jest przejrzysty i spójny. Doktorantce udało się uniknąć jego rozdrobnienia, co jest swoistą sztuką w obliczu złożoności podejmowanych zagadnień. Bibliografia zawiera pozycje zwarte, rozdziały w opracowaniach zbiorowych, artykuły w czasopismach naukowych oraz hasła w publikacjach słownikowych, encyklopedycznych i aktach prawnych. Do pracy załączono obszerny aneks oraz spis tabel i wykresów.

Ocena merytoryczna rozprawy

Dalej przedstawię szczegółowe sugestie i zastrzeżenia podążając za strukturą pracy według spisu treści i kolejności rozdziałów, by na koniec dokonać ich podsumowania i zaprezentować plusy i minusy całości.

We wstępie mgr Iwona Lewkowicz przedstawia powody swojego zainteresowania podejmowaną problematyką dowodząc, iż wybór obszaru naukowego nie był przypadkowy. Autorka czytelnie prezentuje cel swoich badań, przyjętą perspektywę badawczą i zawartość kolejnych rozdziałów.

Pierwsze cztery rozdziały służą wprowadzeniu założeń teoretycznych na rzecz prowadzonych badań. Autorka przedstawia tutaj rozstrzygnięcia dotyczące podstawowych dla podejmowanego tematu kwestii: zarządzania różnorodnością i zmianą, funkcjonowania przedszkola jako wielowymiarowej instytucji wpisanej w różnorodne konteksty prawne i kulturowe, istoty i źródeł edukacji włączającej, działalności przedszkola w modelu inkluzyjnym.

W dość obszerny sposób, co jest zrozumiałe ze względu na podjęty temat, w dysertacji zostały zaprezentowane zagadnienia związane z analizą potrzeb i zarządzaniem różnorodnością oraz zmianą w instytucjach oświatowych. Doktorantka w należyty sposób łączy teorię potrzeb z funkcjonowaniem osobistym i społecznym wychowanków oraz całego personelu przedszkola.

Ogólnie rzecz biorąc charakterystyka przedszkola jako instytucji oświatowo – wychowawczej, chociaż wolę nazwę edukacyjnej, jest należycie przygotowana. Autorka wykazała się biegłością w posługiwaniu się aktami prawa oświatowego i analizą zadań i funkcji przedszkola w systemie oświaty. Wiele miejsca w pracy Doktorantka poświęciła na charakterystykę systemu wsparcia w Polsce i wybranych krajach. Było to zadanie trudne ze względu na organiczną liczbę dotychczasowych publikacji na ten temat. Należy podkreślić, że pomimo tego Autorka potrafiła sprostać zadaniu. Ten rozdział jest napisany spójnie z zachowaniem równowagi podczas opisu systemu wsparcia i pomocy dzieciom we Włoszech, Danii, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Holandii i Hiszpanii. Szkoda, że w analizach pominięto inne kraje Unii Europejskiej. Szersza perspektywa umożliwiłaby porównanie polskiej edukacji włączającej na tle różnic kulturowych i ekonomicznych. Rozdział drugi zamykają uwagi końcowe, które pokazują dwie podstawowe metody wsparcia wszystkich dzieci o dodatkowych potrzebach edukacyjnych i rozwojowych. Jest to nastawienie na wybrane grupy spełniające określone kryteria np. kulturowe, językowe, społeczno - ekonomiczne, geograficzne oraz nastawienie indywidualne skupione na potrzebach i rozwoju konkretnego dziecka.

W recenzowanej pracy wyraźnie zaznacza się bardzo dobra a miejscami nawet dogłębna znajomość poruszanej problematyki inkluzji w aspekcie psychologicznym i pedagogicznym oraz edukacji włączającej. Dokonany w trzecim rozdziale przegląd piśmiennictwa wypełnia założenia naukowe i wskazuje drogę ku kształceniu niesegregacyjnemu.

Autorka w rozdziale czwartym precyzyjnie charakteryzuje funkcjonowanie przedszkola w modelu inkluzyjnym. Skupia się na trzech obszarach: organizacji pomocy psychologiczno – pedagogicznej i funkcjonowaniu dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych, organizacji i przebiegu współpracy pracowników z rodzinami oraz przygotowaniu prawnym i kompetencyjnym dyrektora, nauczycieli, personelu technicznego, terapeutów i rehabilitantów do pracy w systemie inkluzyjnym. To holistyczne podejście do funkcjonowania przedszkola jako placówki włączającej dzieci jest szczególnie ważne w dobie wyzwań społecznych i cywilizacyjnych przed jakimi staje Polska i Europa. Analizując przytoczone rozważania teoretyczne, prawne i rozwiązania praktyczne mogę stwierdzić, że Iwona Lewkowicz jest świadoma ograniczeń potencjałów przestrzeni przedszkola jako placówki włączającej i oferującej wszystkim wychowankom wysoką jakość edukacji. Szczególnie ważnym tematem, często traktowanym marginalnie, jest rzetelne zaprezentowanie w doktoracie wyzwań i trudności związanych z przygotowaniem kadry przedszkola do pracy z dzieckiem i rodziną w systemie inkluzyjnym. Autorka wnikliwie analizuje zakres kompetencji, także mentalnych, dyrektorów, nauczycieli, terapeutów i rehabilitantów oraz pracowników niepedagogicznych.

W metodologicznej części pracy (rozdział V) mgr Iwona Lewkowicz zamieściła szczegółowe informacje o przedmiocie badań, celach eksploracyjnych, opisowych i wyjaśniających, postawiła trzy problemy badawcze, omówiła dwie strategie (ilościową i jakościową) i przypisane do nich metody, techniki i narzędzia wykorzystane do zebrania materiału empirycznego (oddzielnie dla każdej strategii). Tę część zamyka charakterystyka terenu badań i badanych osób czyli dyrektorów, nauczycieli (z rozbiem na miejsce pracy i liczebność grupy), personelu technicznego, rodziców (z podziałem na płeć i miejsce zamieszkania), specjalistów (z uwzględnieniem wieku, stażu pracy, formy zatrudnienia).

Mgr Iwona Lewkowicz swoje badania ułożyła w paradygmacie pragmatycznym w strategii badań mieszanych co pozwoliło snuć refleksję nad sprawiedliwością społeczną w systemie wsparcia i pomocy w przedszkolu i edukacją włączającą na najniższym szczeblu edukacji. Przedmiotem badań było poznanie systemu edukacji przedszkolnej funkcjonujące w Białymstoku i wybranych miejscowościach w powiecie białostockim i stanu urzeczywistniania w nim idei inkluzji. Celem podjętych badań było nie tylko opisanie systemu wsparcia i pomocy ale także interpretacja i wyjaśnienie kluczowych atutów i słabości przedszkoli. Cele badań zostały sformułowane dobrze, szczegółowo i jednoznacznie.

Autorka przyjęła w pracy, że przedszkole włączające to placówka, w której określono i scharakteryzowano bariery uniemożliwiające pełne uczestnictwo w procesie edukacyjnym dzieciom o specjalnych potrzebach edukacyjnych, podjęto działania na rzecz zniesienia przeszkód i włączono oraz należycie przygotowano do pracy z dziećmi wszystkich pracowników, nie tylko specjalistów pedagogiki specjalnej i rehabilitantów. Konkludując w przedszkolu włączającym zrobiono dużo aby stworzyć wspólnotę osób poprawiającą jakość pracy instytucji oświatowo- wychowawczej.

Dwa problemy postawione w pracy związane są z opisem stanu i organizacji przedszkoli realizujących idee inkluzji natomiast trzeci problem wyznacza obszary zmian funkcjonowania przedszkoli w modelu inkluzyjnym na wybranym terenie. Problemy badawcze zostały sformułowane poprawnie. Jednak dla jasności późniejszych wywodów warto było sformułować problemy szczegółowe do poszczególnych problemów głównych osadzonych w dwóch strategiach. W całości treści rozdziału metodologicznego gubią się postawione i zaprezentowane w różnych miejscach wskaźniki do strategii ilościowej.

Dobór metod, technik i narzędzi badawczych do strategii ilościowej i jakościowej należy uznać za prawidłowy, przemyślany i precyzyjny. W strategii ilościowej Autorka wykorzystwała dwie metody: monografię pedagogiczną i metodę sondażu diagnostycznego. W metodzie monografii Autorka zastosowała badanie dokumentów kronikarskich

i opiniotwórczych oraz wywiad z dyrektorami placówek na temat ich funkcjonowania. Natomiast w metodzie sondażu diagnostycznego wykorzystano technikę ankiety do rodziców, specjalistów terapeutów i rehabilitantów, nauczycieli i personelu pomocniczego (woźnych i pomocy nauczyciela).

Zastosowanie tak wielu narzędzi, o rozbudowanej strukturze, z pewnością wymagało od Autorki znacznego wysiłku w toku realizacji badań.

W strategii jakościowej Pani magister zastosowała metodę studium przypadku, dzięki której otrzymała opis i wyjaśnienie przebiegu inkluzji umiejscowionej w badanych instytucjach. Analizowała dokumenty ogólnodostępne i będące w archiwach przedszkolnych takie jak: podstawę programową wychowania przedszkolnego, programy nauczania, programy indywidualne, plany pomocy psychologicznej i pedagogicznej, dzienniki przedszkolne, sprawozdania, regulaminy, dokumenty z rekrutacji, kroniki imprez przedszkolnych, zestawienia form pozyskiwania funduszy na zamiany organizacyjne w placówce, sprawozdania z form doskonalenia pracowników i ich zatrudnienia. Dodatkowo przeprowadziła analizę SWOT związaną ze strategią organizacji, wyznaczyła wskaźniki mocnych i słabych stron placówek oraz wskaźniki pozytywnych zjawisk, tendencji oraz negatywnych zjawisk społecznych, utrudnień, bariery placówek publicznych. Z doświadczenia wiem, że tak obszerne badania wiążą się z wieloma utrudnieniami, w tym ze strony respondentów, którzy w wielu sytuacjach niezbyt przychylnie ustosunkowują się do wieloaspektowych badań.

Dobór próby do badania był celowy choć Autorka w dość lapidarny sposób przedstawia dobór przedszkoli do badań z miasta wojewódzkiego Białegostoku (37 placówek) i przedszkoli z gmin miejsko-wiejskich (11 placówek) oraz rodziców i pracowników przedszkoli. Najdokładniej w doktoracie opisała specjalistów terapeutów i rehabilitantów biorący udział w badaniach. Autorka podała ich wiek, staż pracy, formę zatrudnienia listę instytucji, z którymi współpracują podczas realizacji zadań. Stanowi to swoisty opis pewnego stanu rzeczy w określonym miejscu i czasie i może być porównywany w kolejnych badaniach, których celem będzie śledzenie kierunku zmian funkcjonowania przedszkoli „*ku edukacji inkluzyjnej*”.

Praca została napisana poprawnym językiem, zaś używane nazewnictwo i styl klasyczny, ścisły, precyzyjny, dowodzi dojrzałości rzemiosła naukowo-badawczego Pani magister.

Literatura cytowana w pracy doktorskiej jest aktualna, obszerna i adekwatna do tematyki badań.

Ocena sposobu opracowania rezultatów badań i ich prezentacji

Rozdział VI zawiera prezentację i analizę uzyskanych rezultatów badań. Kolejno są przedstawiane:

- analizy organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w badanych placówkach z podziałem na miasto Białystok i powiat,
- rezultaty badań przygotowania wszystkich pracowników przedszkola (pedagogicznych i niepedagogicznych) do pracy w systemie inkluzji, analizy rodzaju podejmowanych przez nich formy doskonalenia i wykorzystania zaplecza diagnostyczno- rehabilitacyjnego oraz metod pracy z uwzględnieniem potrzeb wychowanków,
- formy współpracy pracowników (dyrektorów, nauczycieli, terapeutów i rehabilitantów) z rodzicami,
- oceny stanu dostosowania budynków badanych przedszkoli wraz z dodatkowym wyposażeniem do potrzeb realizacji edukacji włączającej,
- opisy sposobów pozyskiwania funduszy na zmiany aranżacji przestrzeni edukacyjnej i rehabilitacyjnej,
- opisy innowacji pedagogicznych i działań popularyzujących edukację włączającą,
- kluczowe atuty i słabości badanych instytucji (SWOT).

Prezentacje i analizy uzyskanych wyników zostały przez Autorkę dokonane poprawnie. W rozdziałach od 6.1. do 6.4. analizy są przejrzyste. Najpierw zaprezentowane są opinie dyrektorów, kolejno nauczycieli, specjalistów terapeutów i rehabilitantów, pracowników technicznych przedszkoli i rodziców. Wyniki badań Doktorantka przedstawiła w logicznie spójnych zestawieniach tabelarycznych, tabelach statystyk opisowych i analizach jakościowych. Na pewno korzystnym zabiegiem byłoby nie używanie przez Autorkę, szczególnie w tabelkach, słowa/skrótu „specjaliści” ponieważ wyklucza ono, moim zdaniem, z tego grona innych pracowników przedszkola, którzy też mają wysokie kompetencje.

W dysertacji Autorka podjęła udaną próbę zestawienia uzyskanych informacji dotyczących stosowanych przez badanych specjalistów metod terapii m.in. dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, osób z zaburzeniami słuchu, dzieci niedowidzących, osób ze spektrum autyzmu, dzieci z ADHD, osób ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się, dzieci z nerwicą i wychowanków z depresją. Doktorantka w dysertacji wypracowała autorską klasyfikację otrzymanych w ankietach metod stosowanych przez badanych specjalistów m.in. w terapii zajęciowej, psychoterapii, fizjoterapii i terapii logopedycznej. To pokazuje obraz

rzeczywisty i kierunki rozwoju metod terapii w badanych placówkach. Rozdział 6.5. to skrótowy opis atutów i słabości instytucji przedszkolnych SWOT w aspekcie edukacji włączającej. Przedstawione w nim analizy pozwoliły Pani magister zarysować zmiany jakie można wprowadzić do modelu edukacji włączającej w Białymstoku i powiecie białostockim.

Oba człony tematu dysertacji naukowej zostały zaprezentowane poprawnie. Ideę edukacji włączającej Autorka scharakteryzowała na podstawie analizy rozwiązań prawnych i praktycznych realizacji polskiego systemu wsparcia na tle wybranych krajów UE. Natomiast obraz badanej rzeczywistości wsparcia i pomocy w przedszkolach oraz kierunki zmian ku edukacji włączającej Autorka przedstawiła po analizie opinii badanych i dokumentacji przedszkolnej.

Lektura badań empirycznych (strony 163-231) dostarcza wiedzy na temat organizacji pomocy psychologicznej, pedagogicznej i stosowanych rozwiązań metodycznych.

Analiza rezultatów badań pokazuje przygotowanie dyrektorów i specjalistów terapeutów i rehabilitantów do prowadzenia profesjonalnej pracy z dzieckiem o innych potrzebach rozwojowych i jego rodziną. Co istotne, wyniki badań umożliwiają konkretną rekomendację do praktyki oświatowej z zakresu edukacji przedszkolnej.

Uwagi polemiczne

Dodatkowym atutem pracy byłoby umieszczanie przez Autorkę podsumowań lub wniosków po każdym podrozdziale i przeprowadzanie dyskusji z wynikami badań naukowych prowadzonych przez innych autorów. Podsumowania i porównania wyników pełnią ważną funkcję syntetyzującą i inicjującą dalsze rozważania.

Ponadto oczekiwałabym od mgr Iwony Lewkowicz jednoznacznego podsumowania uchwyconych zmian urzeczywistniania się w Białegostoku i powiecie białostockim inkluzji w przedszkolach.

Wniosek

Generalnie, mimo szeregu uwag, jestem pod wrażeniem wysiłku włożonego w przeprowadzanie eksploracji. Mgr Iwona Lewkowicz przeanalizowała m.in. dokumenty formalne (podstawę programową wychowania przedszkolnego, programy wychowania przedszkolnego) i dokumenty będące w posiadaniu placówek przedszkolnych np. plany wspierające, plany pomocy psychologiczno – pedagogicznej, dzienniki, uprawnienia osób,

stosowane metody terapii i wsparcia, formy doskonalenia pracowników na przestrzeni pięciu lat i dokumenty związane z systemem kwalifikowania dzieci do pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Ponadto prześledziła stan wyposażenia placówek i dokonane zmiany przystosowania budynku i otoczenia przedszkola do potrzeb realizacji edukacji włączającej.

Recenzowana rozprawa potwierdza umiejętności Doktorantki do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej poprzez zaprojektowanie, przeprowadzenie i wnioskowanie z przeprowadzonych badań.

Podsumowując uważam, iż dysertacja „Idea edukacji włączającej a budowanie systemu wsparcia i pomocy w przedszkolu” została oparta na dobrej podbudowie, uwzględnia liczne publikacje z literatury przedmiotu, pokazuje krytyczny i analityczny stosunek Autorki do zebranego materiału, zawiera cenne analizy oraz zestaw wnikliwych interpretacji, a także propozycje, które czekają na zbadanie i ewentualne wdrożenie.

Z pełnym przekonaniem, pomimo wykazanych w pracy mankamentów, stwierdzam, iż przedstawiona do recenzji rozprawa pod tytułem „Idea edukacji włączającej a budowanie systemu wsparcia i pomocy w przedszkolu” spełnia ustawowe wymogi stawiane pracom doktorskim według Ustawy o stopniach i tytule naukowym i oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2003 r.nr65, poz.595, z późn. zm.) i wnoszę do Rady Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku o dopuszczenie mgr Iwony Lewkowicz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Jolanta Andrzejewska prof. UMCS

Lublin, 23.07. 2019 r.